

בלי מורא אך במשוא פנים

דן כספי

ניצה אראל, 'בלי מורא, בלי משוא פנים': אורי אבנרי והעולם הזה, מאגנס, ירושלים, 2006, 378 עמודים.

אקדים ואתוודה שהתלבטתי לא מעט לפני שהחלטתי להיעתר לפנייה אלי ולכתוב על ספרה של ניצה אראל. האם יכול איש תקשורת להעריך מחקר היסטורי שנערך בכלים היסטוריים, אף אם הוא מתייחס לאמצעי תקשורת? אלא שסברתי כי זוהי הזדמנות להעיר על מצוקתו הבלתי נסבלת של המחקר ההיסטורי על אודות אמצעי התקשורת בישראל. לא כאן המקום לבוא חשבון עם עמיתי בקהילת התקשורת, אשר מרוב להיטות לתהילה בינלאומית הזניחו את חובתם הלאומית. העיתונות הכתובה ואמצעי השידור הייתה ונתרה חלק מן המרקם התרבותי של החברה הישראלית, ואין זה מקרה שלא פוסקים מלדון בהשפעותיהם על אורחות החיים ועל השיח הציבורי. על כן כל ניסיון למלא את החלל המחקרי ראוי לברכה ולהוקרה. לא רק זאת, כל ניסיון בתחום זה נחשב חלוצי ואולי גם מפצה על ההערכה הצנועה, לפי שעה, בשתי הקהילות – היסטוריה ותקשורת – לכל מי שעוסק בתולדות המדיה הישראלים.

העולם הזה זכה בכבוד שעיתונים מכובדים בזרם המרכזי, למשל דבר, הארץ, מעריב או ידיעות אחרונות, טרם זכו, וספק אם יזכו אי פעם. מבחינות רבות מחקרה המקיף של ניצה אראל על העולם הזה ועל עורכו האגדי, אורי אבנרי, יכול להיחשב לעשיית צדק היסטורי, ואם לא אמרנו גם תקשורת אין זה מקרה, ועל כך בהמשך.

בשנת 1950 רכש אורי אבנרי יחד עם חברו הנאמן, שלום כהן, בכספי פיצויים שקיבל ממשדד הביטחון עקב פציעתו בקרבות הנגב, את השבועון העולם הזה מידיו של אורי קיסרי. תוך זמן קצר שינו השניים את אופי השבועון, ובמילים השגורות היום, 'מיתגו' אותו מחדש – משבועון בידור וקליל לעיתון לוחם ואנטי-ממסדי. במשך ארבעה עשורים תמימים היה השבועון מזוהה כמעט לחלוטין עם אורי אבנרי, בייחוד לאחר שנפרד משותפו הנאמן לדרך, שלום כהן. הפילוג בסיעה בכנסת, 'העולם הזה' – כוח חדש, בשנת 1971, ומיד בעקבותיו גם בשבועון, תועד בנפרד במקום אחר (כהן,

1972). אולי משום כך מיעטה ניצה אראל מלדון בהרחבה הראויה באחד האירועים המטלטלים של השבועון ובמריבה הקשה בין אבנרי לבין כהן, הסמלית מן הסתם לאופי הפלגני בפעילות הפוליטית. בשנת 1990 נמכר השבועון לאיש העסקים אריה גנור, ולאחר ארבע שנים בעריכתו של רפי גינת, הוא נסגר (עמ' 334).

הפרק הראשון בספר מגולל ציוני דרך בחייו של עורך השבועון. אורי אבנרי נולד בגרמניה ב-10 בספטמבר 1923 בשם הלמוט אוסטרמן. לאחר עליית הנאצים לשלטון החליטו הוריו להגר לארץ ישראל, ועמם הלמוט בן עשר. אביו, שהיה בנקאי בגרמניה, פתח מכבסה בתל-אביב. הפעלתה הייתה כרוכה בעבודה קשה ובפרנסה מועטה. אחיו, אבנר, נהרג כלוחם במסגרת הצבא הבריטי במלחמת העולם השנייה, ולזכרו נבחר שם המשפחה אבנרי. פרטים ביוגרפיים מאוחרים מתועדים גם כן בעיקר בשלושת פרקי הספר הראשונים, כמו להמחיש את הזהות כמעט מוחלטת בין העולם הזה לבין עורכו.

הספר מצניע את נכותו הרגשית – מוגבלותו ביחסי אנוש תקינים – אשר עם הזמן תתגלה כשכיחה בקרב אישי ציבור, כמו אהוד ברק או בנימין נתניהו. אולי הסוגיה אינה רלוונטית בעיני רבים, אך לא לגבי מי שפרסם כמדיניות מוצהרת פרטים אינטימיים על אישים שונים ותרם לטשטוש הגבול בין הפרטי לבין הציבורי, כמו גם לפרסונליזציה בפוליטיקה הישראלית. במידה רבה הצליח אבנרי להישאר חסין מפני החשיפה התקשורתית שלה הטיפ וממנה התפרנס, אולי כמי שביקש להוכיח למבקרו שאפשר לשלוט בחשיפה. לא במקרה לא שבע אבנרי נחת מסרט התעודה של יאיר לב ודורון צברי בשנת 2002, הנדון: אורי אבנרי, שחשף את אישיותו המורכבת ובייחוד את הפן ההדוניסטי שבה (עמ' 347). כמו סרט התעודה, גם המחקר הנוכחי מחזק את היחס האמביוולנטי לאבנרי, יחס של הערכה והסתייגות כאחת, שלא נעלם גם לאחר קריאת הספר.

קשה שלא להתרשם מעוצמתו האינטלקטואלית ומחוט השדרה האיתן של מי שהתמיד לטלטל את הממסדים השונים – הפוליטי, הביטחוני, התרבותי והתקשורתי. יותר מכול שב ומגלה מחקרה של אראל כי אפשר לבקר את הממסד מבלי להיות מהפכן או לדבוק באידאולוגיה רדיקלית. במידה רבה אפשר להתייחס לביקורת העקבית והנוקבת של אבנרי על הממסד כמעין מרד נעורים מתמשך ובלתי גמור. שכן חרף 'מסעי הצלב' השונים, נותר אבנרי מחובר לסביבתו האזרחית והבורגנית בצפון תל-אביב, ובלעדיה ספק אם יכול היה למרווד בעקביות מרשימה במוסכמות חברתיות ופוליטיות. במבט לאחור, אפשר שאם אבנרי לא היה הממסד בדמוקרטיה החדשה היה חייב להמציאו, שכן אין ממסד ללא מורדים בו, ואבנרי בביקורתו העקבית היה לחלק ממנו. הוא והשבועון התפרנסו מן הממסד ובמאבקיו התמידים בממסד אילץ אותו לשמור על ערנות ורעננות, כי בלי יריב קשה ללכד שורות!

אף שאבנרי ניסה לאתר בעלי ברית למרד האישי שלו בכל תחום ונושא, הוא נותר למעשה אדם בודד, מעין דון קיחוטה הנלחם בתחנות הרוח, ממש כפי שהופיע בסמליות אכזרית בסרטם של לב וצברי, כשהוא טובל לבדו באמבט הקצף של בועות וכוס היין האדום בידו. הפרק החמישי בספר עוסק ביחס השבועון לקהל הקוראים ובניסיונות 'לפלטט' עם פלחים חברתיים שונים – עולים חדשים, ערבים, צעירים, פועלים או חרדים – אף שספק אם התחבר באמת לאחד מהם. גם הפעם הקדים אבנרי והבחין עוד בתקופת מיזוג הגלויות במגזרים השונים בחברה הישראלית.

כך, מטעמים אלקטורליים וכדי להגביר את הנוכחות במגזר הערבי, הוחלט להוציא גם מהדורה בערבית של העולם הזה בשנת 1966, נושא מוצנע במחקרה של אראל (עמ' 216-217). האזא אל-עאלם יצא כחמש שנים בפורמט זהה לזה של השבועון בעברית. אורי אבנרי היה אמנם חתום כעורך האחראי, אך עורך הגרסה הערבית שימש תחילה המשורר סמיח אל-קאסם וסייע לו עות'מאן בראנסי, מזכיר המערכת. עם התפטרותו של סמיח אל-קאסם לאחר מלחמת ששת הימים, על רקע חילוקי דעות עם אבנרי, נטל שלום כהן את שרביט העורך האחראי ואילו נעים גלעדי תפקד כעורך בפועל. חודשים מספר לאחר מלחמת יוני 1967 הפסיק השבועון את הופעתו לתקופה של חודשיים, וחזר והופיע בראשית 1968. שנה לאחר ההופעה המחודשת התנוסס שמו של נעים גלעדי כעורך הגרסה הערבית, לאחר שכהן הסתכסך עם אבנרי. אך גם גלעדי לא החזיק מעמד ולא האריך ימים בתפקיד (כהן, 1972, עמ' 169). חרף המאמצים הרבים והכנים לעצב כתב עת מודרני ובלתי ממסדי, השבועון לא הצליח 'להמריא' ולהשיג תפוצה סבירה בקהל היעד באוכלוסייה הערבית בישראל. כמוהו כשבועון בעברית שימש האזא אל-עאלם בית אולפנה לעיתונאים ערבים, במיוחד משום שרובם ככולם התחנכו ועבדו בשעתו באמצעי תקשורת מטעם הממסד.

אופייני למחקר היסטורי שרק הפרק השביעי והאחרון עוסק במקומו של העולם הזה בעיתונות הישראלית. אין כפרק הזה כדי להמחיש את חסרונם של הכלים התקשורתיים במחקר הנוכחי. אמנם אראל מסתייעת פה ושם במושגים ובתיאוריות מתחום התקשורת (עמ' 312-313), וגם מתחומי ידע אחרים (עמ' 192-193), לא תמיד בדיוק המתבקש, וגם אלה שאובים ממקורות שניים. לו צללה אראל לתולדות העיתונות, ודאי יכולה הייתה למקם את העולם הזה בהקשר תקשורתי רחב יותר של זרמים בעיתונות. אבנרי ניסה לייבא לארץ מתכון מוכר של עיתונות צהובה בעידן הפורמטיבי והפוריטני של החברה הישראלית החדשה. הוא שילב במוצהר ובכישרון כמעט גאוני בין שני השערים, הקדמי והאחורי, בין המרכיבים המוכרים היטב של עיתונות צהובה (Campbell, 2001; כספי, 1993, עמ' 137-138), הלא הם מתן עדיפות לסיקור אירועים בשלושה תחומים עיקריים – אלימות, מין ופשע; עיסוק בלתי נלאה בשערוריות באריזה של שליחות ציבורית; שימוש דינמי בכותרות; שימוש בחומר חזותי; מאמרים פסבדו-

מדעיים ומבצעי גיוס אלטרואיסטים וראוותנים. תבנית תקשורתית של סוגה עיתונאית, עיתונות צהובה, עשויה לחסן מפני אידאליזציה ולהעמיד את 'מסעי הצלב' השונים של השבועון בהקשרם הראוי. יותר מכול גילה העולם הזה שאין ביקוש של ממש לעיתון צהוב בחברה הישראלית, לקח שלמדו בעל כורחם יזמים אחרים, למשל של השבועונים רימון (עמ' 269-273) ובול, ומאוחר יותר גם של היומון חדשות.

'ביטאון' הנו תבנית תקשורתית יעילה נוספת אשר יכלה להעשיר את ההבנה של תפקוד השבועון. אמנם השבועון ביקר ללא פשרות את העיתונות הממוסדת, אשר ברובה התגייסה למאבק הלאומי, אך בה בשעה היה גם ביטאון פוליטי, מחויב ומגויס. כידוע, ביטאון אמור לשמש שופר, ובמידה רבה אכן היה השבועון לשופרו הפרטי כמעט של אבנרי ושל פעילותו הפוליטית ושל סיעתו בכנסת, לטוב ולרע. תדמית הביטאון 'נדבקה' לשבועון ולא היטיבה עם תפוצתו. אולי העולם הזה לא גילה מורא כלפי הממסדים השונים, אך הוא גם לא נמנע ממשוא פנים מוצהר כלפי עורכו, דעותיו ופעילותו הפוליטית.

על סמך המידע המועט על הפרקטיקות ונוהלי העבודה בשבועון הנזכרים במשורה בפרק השביעי, אפשר לבסס בזהירות הערכה ולאפיין את רמת המיסוד כמעט מלאה של 'שבועון עם עורך', רמה אחת לפני מיסוד עיתונאי מלא. אמנם חלוקת העבודה בין אבנרי כעורך לבין שלום כהן כמזכיר מערכת הייתה גלויה לכול, אך טרם ידוע מה הייתה חלוקת העבודה בין דסקים שונים, אם היו ראשי דסקים וכתבים, ומי קבע את מדיניות הדסק. ברמת המיסוד העיתונאי של 'שבועון עם עורך' (כספי, 1998), העורך הוא הקובע את מדיניות הפרסום ומחלק את המשימות בין העיתונאים, שלא תמיד ברורה חלוקת העבודה ביניהם. גם ההפרדה בין המערכת לבין המנהלה אינה מלאה, במיוחד כשהעורך הוא גם המו"ל ובעל העיתון. המקרה שבו 'קיבל העיתון מודעות פרסומת מ"אגד" כדי שיימנע מפרסום השמצות של יריבי הנהלת החברה, אף שלדבריו לא התכוונו לפרסם השמצות אלה' (עמ' 304), ממחיש שבמצבים מסוימים אינטרסים כלכליים מחלחלים לתוך שיקולים מערכתיים. בהעדר הפרדה מוחלטת בין מערכת לבין מינהלה, מתעוררים לעתים קרובות סימני שאלה על המחויבות לאתיקה עיתונאית. המאבק בממסדים לא פסח גם על הממסד העיתונאי ונראה שבמקרים רבים מרד השבועון ביוזעין או שלא ביוזעין בעיקרי האתיקה העיתונאית ונקט ניסוחים מוגזמים, מילים טעונות ואף אי-דיוקים עד כדי 'פיברוק' של כותרות וידיעות (עמ' 303-304).

עם זאת, חייבים להעריך ואף להצדיע לתרומתו של העולם הזה למסורת העיתונאית הישראלית, ביחוד כמבשר העיתונאות החדשה, במובנה המקורי של המילה. אורי אבנרי טלטל את הקונצפציות העיתונאיות שייבאו האבות המייסדים של העיתונות העברית ממזרח אירופה וממרכזה: מלבד עימוד מגזיני מודרני בטורים צרים, תחקירים, מדורי חברה עסיסיים ונושאי מין, הוא הנהיג סגנון אישי, וכתובה פובליציסטית לא

מצועצעת הנשענת על משפטים קצרים וקריאים (עמ' 183-190). הסגנון הנרקסיסטי של שביעות עצמית וניפוח כל הישג עיתונאי של אבנרי שימש חיקוי לאסכולה שלמה של עיתונאים, גם כשלא עבדו בעצמם בשבועון. אבנרי מרד במוסכמות גם בתהליך איסוף המידע. לעתים שימש השבועון חלופה, כרשת האינטרנט כיום, לעיתונאים באמצעי התקשורת בזרם המרכזי, שלא יכלו לפרסם כל מה שידעו והיה ראוי לפרסום (עמ' 299). חילוקי דעות ומאבקים פנים ממסדיים הזרימו, כמו היום, מידע לפרסום בשבועון, אך לא תמיד המידע שהתפרסם ממקורות מדליפים זכה להצלחה ולאומות ראוי.

אין כיד הגורל כדי להתל גם בעיתונאים. לאחר סגירת השבועון החל אורי אבנרי לפרסם במעריב, העיתון שעם עורכו האגדי, עזריאל קרליבך, התכתש כסמל הממסד והעיתונות המגויסת. בשנת 2004 הוענק לאבנרי פרס סוקולוב לעיתונות, אולי כהשלמה סמלית בין הממסד לבין המורד הנצחי שלו. אבנרי לא איחר להסתגל לעידן האינטרנט ואף היטיב לנצלו. בהעדר במה קבועה הוא ממשיך בפעילות פובליציסטית באותה רעננות, הפעם ברשת ובארבע שפות, עברית, אנגלית, ערבית ורוסית: <http://www.avnery-news.co.il>.

רשימת מקורות מקצועית ומסודרת הייתה ונותרה עקב אכילס של כמעט כל מו"ל ישראלי. היה צפוי מסדרה אקדמית, אשכולות, ומהוצאת הספרים מאגנס שבאוניברסיטה העברית בירושלים לגלות רגישות יתרה ולשמש דוגמה למו"לים מסחריים אחרים. ידה של עורכת הלשון לא גברה על כל שרידי הניסוח בעבודת הדוקטורט וגם לא השליטה סדר עקבי ברשימת המקורות בין מוקדם למאוחר משל אותו מחבר, לא בעברית (עמ' 352-354) ולא באנגלית (עמ' 357-358). לסיכום, ההערות אינן צריכות לגרוע מן העובדה הבסיסית שזהו אחד המחקרים המקיפים והחשובים בתולדות העיתונות הישראלית. כן ירבו כמוהו! עם זאת, יש לקוות שכל חיבור היסטורי על אמצעי התקשורת יסתייע גם בכלי מחקר תקשורתיים.

מקורות

- כהן, שלום (1972), *העולם הזה*. תל-אביב.
 כספי, דן (1983), *תקשורת המונים*. כרך א. תל-אביב.
 כספי, דן (1998), 'ביזור אמצעי התקשורת במערכת ריכוזית', בתוך: דן כספי ויחיאל לימור (עורכים), *אמצעי תקשורת המונים בישראל*. מקראה, תל-אביב, עמ' 207-217.
 Campbell, W. Joseph (2001), *Yellow Journalism: Puncturing the Myths, Defining the Legacies*, Greenwood.

